

**ÇALIŞAN ÇOCUK OLGUSUNA SOSYO-PSİKOLOJİK BAKIŞ
SANAYİDE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ÖRNEĞİ**

PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE CHILD LABOR QUESTION

Fatma FİDAN*

ÖZET

Çocuklar neden çalışıyorlar? Dünya genelinde milyonlarca çocuk okul yerine çalışmaya yönelmektedir. Yoksul ailelerin çocukları diğerlerine göre çalışmaya daha eğilimli olmamakla birlikte çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu çocuklar uzun çalışma sürelerinde ve kötü koşullarda çalışmaktadırlar. Çocuklar, çalışma hayatına genellikle daha az oranda kendi kendilerine katılmakta, bu noktada aileler için çocuğun çalışması önem taşımaktadır. Modern tüketim toplumunda çocuğun çalışması için çeşitli faktörler etkili olmaktadır ve en önemlisi de gelirdir. Bununla beraber gelir tek belirleyici faktör değildir. Sosyalleşme, arkadaş ve diğer aktiviteler önem kazanmaktadır. Bu araştırma; çocuk işgücünü, çocukların neden ve nerede çalıştıklarını ve bu problemin nasıl çözülebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuk, Çalışan Çocuk, Çocuk İşgücü*

ABSTRACT

Why do children work? Millions children around the world go to work instead of to school. Children of poorer parents do not tend to work more than others, but when they do work, they often work longer hours and under worse conditions. They are less likely to find themselves participating in activities that would be attractive to parents advocating the educational functions of work. Children of the modern consumer society give many reasons for working but, the importance of money. However, money is not only about It is related to socializing, friends, and activities. This paper examine what child labor is, where and why kids work, and what can be done about the problem.

Key Word: *Child, Working Child, Child Labor*

* Yrd. Doç. Dr, Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

GİRİŞ

Çalışan çocuk olgusu hemen hemen her toplumda öncelikli ve gerçekçi çözüm bekleyen sosyal sorunlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Farklı kaynaklardan beslenen, toplum ve özellikle de çocuk açısından telafi edilemez problemleri ortaya çıkaran bu sorunun sosyo-psikolojik sonuçları derinleşmekte ve hızla belirginleşmektedir. Çalışan çocuk olgusunun ortaya çıkışında belirleyici etkenlere bakıldığında toplumun gelişmişlik düzeyini yansıtan unsurların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak oluşan aile modeli, söz konusu olgunun varlığını sağlamakta ve zorunlu kılmaktadır. Aile içerisindeki gelir ihtiyacı ve özellikle de bilinç düzeyi Türkiye açısından “çalışan çocuk” sorunun yakın bir gelecekte çözümüne ilişkin güçlüğü gözler önüne sermektedir.

ÇALIŞAN ÇOCUK OLGUSU

İnsan yaşamı, doğumundan ölümüne kadar farklı evreleri içermektedir. Bunlardan belki de en önemlisi çocukluk evresidir. Çünkü; fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişmenin büyük ölçüde gerçekleştiği bir dönemdir. Söz konusu döneme bu denli önem verilmesinin temel nedeni bir anlamda olgunlaşma çağı olması ve söz konusu dönemin yansıtmış olduğu özelliklerdir. Yetişkinliğe geçiş sürecini ifade eden bu dönemin temel özelliği hassaslıktır (Axis 2000, 1999:268). Bu dönem birey açısından fiziki, duygusal ve zihinsel olarak daha kırılgan ve tehlikelere daha açık bir konumu içermektedir.

Çocuğun gelişimini etkileyen temel nitelikte öğeler mevcuttur. Bunlar, söz konusu dönem boyunca içinde bulunduğu sosyal çevre, katıldığı faaliyetler ve onun biyolojik yapısı ile ilgilidir. Gelişme evresine uygun olmayan ortamlar çocuk açısından fiziksel, zihinsel ve duygusal olgunlaşmasına olumsuz etki yapabilmektedir. Bundan dolayı çalışma ve çocuk kavramının birlikteliği önemli bir sosyo-psikolojik sorunun varlığını veya oluşacağını ifade etmektedir.

“Çalışan çocuk” kavramı farklı sosyal yapılarda değişik anlamlandırılmıştır. Genel yaklaşım, hayatını kazanmak veya aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çalışma hayatında yer alan 18 yaşın altındaki bireylerin “çalışan çocuk” yada “çocuk işçi” olarak ifade edilmesi yönündedir. Çünkü 18 yaşın altındaki tüm bireyler çocuk olarak tanımlanmaktadır (Kolk ve Tulder, 2002:293). Çalışan çocuk olgusunun içeriği incelendiğinde genellikle iradi olmayan bir

durumu yani, zorunluluğu ifade etmektedir. Bu nedenle günümüzde çalışan çocuk olgusuyla ilgili olarak çok yönlü düzenlemelere gidilmektedir. Düzenlemelerin amacı ve hedefi incelendiğinde çocuğun korunması ile ilgili olmaktadır. Çünkü eğitim sürecinden kopuş ve çalışma hayatında bizzat yerine getirilen aktiviteler çocuğun sağlığı ve fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimi açısından tehlikeli olabilmektedir (Otis, Pasztor ve Mcfadden 2001:611). Çocukların çalışma hayatına girişleri onların eğitim sürecinden kopmalarına ve gelişimlerinin zedelenmesine neden olmaktadır. Sayılan tüm bu nedenlerden dolayı çocukların çalışması uygun kabul edilmemektedir.. Çünkü, birincisi ahlaki olarak kabul edilemez ve ikincisi iktisadî olarak etkin değil ve uzun vadede zararlıdır (Hindman ve Smith, 1999:33). Sonuç olarak çalışma, çocuk açısından onun fiziksel veya psikolojik varlığının tam anlamıyla gelişmesi ve tatminli bir yaşama ulaşması yönünde engel teşkil eden bir etkinlik olarak kabul edilmektedir.

ÇALIŞAN ÇOCUK OLGUSUNU ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

Çalışan çocuk olgusu daha çok düşük ve düzensiz gelirin başlattığı ve sosyo-kültürel dinamiklerin desteklediği bir sorun olarak belirginleşmektedir. Hem arz yönlü hem de talep yönlü bir olgudur. Arz yönlü oluşu, nüfus artışı ve gelir yetersizliği, talep yönlü oluşu ise iş piyasasındaki kurumsallaşmanın eksikliği sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışan çocuk olgusunun ortaya çıkışı, temelde ekonomik ve sosyo-kültürel gerçeklerin dayatmasının bir sonucudur. Bu da az gelişmiş ülke ve bölgelerde “çalışan çocuk” sorununun kaçınılmazlığını ifade etmektedir. Çalışan çocuk olgusunun ortaya çıkışını belirleyen faktörleri şöyle sınıflandırabiliriz:

İktisadi Faktörler

Çocukları çalışma yaşamına iten nedenler incelendiğinde ekonomik nedenler büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Daha çok ekonomik temelli ancak sosyo-kültürel unsurların beslediği bir durumu yansıttığı görülmektedir. Çalışan çocuk olgusunun ortaya çıkışı ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Özellikle ön plana çıkan ekonomik argüman çocuk işgücünün kökleri ekonomik gelişme düzeyi ve işgücü piyasası ile tasvir etmektedir (Palley, 2002:604). İktisadi unsurlarından temel belirleyicilik özelliğine sahip olanlar şöyle sınıflandırılabilir:

- **İşsizlik** : Aile büyüklerinin istikrarlı bir işe sahip olamayışı çocukların da gelir getirici bir işte çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Çocukların maliyeti düşük ve kolay yönetilen bir

işgücü niteliğini taşıması nedeniyle her zaman için daha kolay iş bulabildikleri görülmektedir.

- **Düşük gelir :** Çalışan çocuk olgusu derin kökleri olan fakirliğin artışı ve yetersiz eğitimi ifade eden global bir olgudur (Spencer ve Hawamdeh, 2001:312).Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik alandaki yapısal dönüşümün (göç, aile yapısındaki değişim v.b..) yolaçtığı sancuların sonucu olarak aileler, üyelerinin her birinin gelire ihtiyaç duymaktadırlar. Gelire olan büyük ihtiyaç çocukların iş piyasasında yer alırlarının önemli bir nedenidir. Ülkemizde gelirin düşüklüğü ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluk çalışan çocuk olgusunun itici gücünü oluşturmaktadır (TİSK, 1997:90).
- **İş piyasasının çocuk çalışını gerektirmesi:** Bazı işler, gerek yetişkinlerin bu işi yapmak istememesi gerek çocuk işgücünün işi yapmaya daha uygun olması nedeniyle çocuk işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu da çocukların çalışma yaşamına girmesinde etkili unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece çocuklar bazı işyerlerinde yetişkin işgücüne alternatif olarak görülmektedir.

Sosyal Faktörler

Çalışan çocuk olgusu kültürel geleneklere, ekonomik gelişme düzeyine ve sosyal koşullara bağlı bir unsur olarak düşünülse de çocuk çalışmasının kabul edilemeyeceği yönünde büyük bir fikir birliği mevcuttur (Kolk ve Tulder,2002:293). Bu nedenle çocukların çalışma nedenleri araştırılırken kültürel ve sosyo-ekonomik parametrelerin de tartışılmasına özen gösterilmelidir. Sosyal faktörler şöyledir:

- **Nüfus artışı ve gerçekleştirilemeyen aile planlaması:** Nüfus artışı çalışan çocuk olgusunun sosyal kaynaklarından en önemlisidir. Çocuk yetiştirme kapasitesi olmayan, özellikle eğitim seviyesi düşük ve yetersiz gelire sahip ailelerde çocuk sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu ailelerde aile planlamasının bilinmeyişi ve benimsenmeyişi bu sonuca kaynaklık etmektedir. Bu da zaten yetersiz olan gelirin daha çok kişi tarafından paylaşılmasına neden olmaktadır. Mevcut gelirin zorunlu ihtiyaçları bile karşılamaya yetmeyişi daha çok sayıda gelirin aileyi getirilmesini zorunlu kılmaktadır.
- **Düşük eğitim düzeyi ve bilinçsizlik:** Çalışan çocukların mensup olduğu ailelerde eğitim seviyesi düşük olmaktadır. Bu da çocuk yetiştirme ve çocuk sorumluluğu konusundaki eksik bilgi seviyesi ve bilinçsizliğe neden olarak sorunun bir başka boyutunu ifade

etmektedir. Eğitim düzeyinin yetersizliği ebeveynlerin “çocuk sorumluluğunu” tam anlamıyla algılayamamasına yol açmaktadır. Bu noktada çocuğun çalışmasının şimdiki ve gelecekteki tehlikelerini tahmin edememekte, algılayamamaktadır.

Kişisel Faktörler

Ekonomik ve sosyal faktörlerin yanında bizzat çocuktan kaynaklanan çalışma gerekçeleri de mevcuttur. Aslında çocuktan kaynaklanan nedenlerin de sosyo-ekonomik faktörlerin belirleyiciliğinde oluştuğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bunlar;

- **Eğitime karşı isteksizlik:** Çalışan çocuklara bakıldığında mensup olduğu sosyal ortamdaki kişileri modellemesi sonucunda ve öğrenim süresince katlanmak zorunda olduğu sıkıntılar (ailedeki gelir yetersizliği sonucu ihtiyaçlarının karşılanamaması, sosyal ortama uyumsuzluk gibi.) nedeniyle okula karşı isteksizlik göstermektedirler. Belirtilen nedenlere bağlı olarak okula gitme yönünde oluşan isteksizlik sonucunda okuldan ayrılma tek seçenek olarak çalışma olgusu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda eğitim cazibesini kaybetmekte, çalışma hayatını katılmak kaçınılmaz olmaktadır. böylece eğitim sürecinin dışına çıkan çocuklar için çalışma temel faaliyet alanı olarak belirginleşmektedir.
- **Çalışmanın cazibesi:** Çalışma yoluyla önemsenecek ve gelir sahibi olmanın verdiği güç çocuklar açısından çalışmanın cazibesini artırmaktadır. Çocukların çalışma hayatına girmesi genelde gayri iradi bir olgudur. Ancak çocukların zaman zaman yaşam koşullarını iyileştirebilmek veya benzeri düşüncelerle çalışmaya istekli oldukları görülmektedir.

Çalışan çocuk olgusu genel itibariyle iktisadi unsurların zemin hazırladığı ve sosyal unsurların beslediği bir sonuçtur ve bu da önemli bir sosyo-psikolojik sorunun kaynağını teşkil etmektedir. Çalışan çocuk olgusu çocukların kötüye kullanıldığı bir durumu ifade etmektedir ancak, ailenin hayatta kalabilmesi çocuğun kazancını da gerektirmektedir (Spencer ve Hawamdeh, 2001:312). Görüldüğü gibi çocuğun çalışması makro bakış açısıyla, sosyo-ekonomik koşulların, mikro yaklaşımla ailenin karakteristiğinin bir sonucudur.

SANAYİDE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ÖRNEĞİ

Araştırmanın Amacı

Araştırma temelde çocukların çalışma hayatına giriş nedenlerinin ortaya konularak, çalışma koşullarının ve özellikle de bir yetişkin faaliyeti olan çalışmanın psiko-sosyal yansımalarının tespiti amacıyla gerçekleştirilmektedir. Çalışmada çocuğun mensup olduğu ailenin yapısının belirlenerek, bunun çoğun çalışması ile bağlarının araştırılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Modeli, Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Araştırma temelde bir örnek olay çalışması niteliğindedir ve temel veri toplama aracı anket formudur. Anket formu demografik özellikleri ve çalışma koşulları ile ilgili bilgileri elde etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Diğer yandan çocukların çalışma ortamları içerisindeki durumlarının ve davranışlarının nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat ve gözlem kullanılarak veri elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırma sanayide çalışan 141 çocuk ile gerçekleştirilmiştir. Farklı oto sanayi sitelerinde çalışan çocuklarla çoğunluğu yüzyüze görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 18 yaş altındaki çalışanlar “çocuk çalışan” olarak kabul edilmiştir. Hukuksal açıdan çocuk, tam ve sağ doğduğu andan rüşt oluncaya kadar ki devre içinde olan gerçek kişidir (Gürçay ve Kumaş, 1999:83). Reşit olabilmek, yani tem fiil ehliyetine sahip olabilmek için yaş sınırının 18 olduğu düşünüldüğünde bir yetişkin faaliyeti olan çalışma için de aynı sınırın dikkate alınarak, çalışan çocuk açısından yaş sınırının da 18 olması gerektiği kabul edilmektedir.

Bulgular ve Veri Analizi

Yapılan anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 10.0 istatistik programında değerlendirilmiş, yüzde ve frekans tabloları ile demografik özellikler ile yaklaşımlar arasında bir ilişkinin olup olmadığının sınıanabilmesi için de ki-kare bağımsızlık testi ve korelasyon testleri uygulanmıştır.

I. DEMOGRAFİK BİLGİLER

Ankete katılanların demografik özellikleri incelendiğinde tamamının erkek olduğu görülmektedir. Çalışmanın sanayide çalışanları kapsamı itibariyle böyle bir sonuç olağandır.

Yaş	11	12	13	14	15	16	17	Toplam
n	2	8	20	25	21	37	28	141
%	1,4	5,7	14,2	17,7	14,9	26,2	19,9	100

Ankete katılan çocuklar yaş itibariyle değerlendirildiğinde en fazla 16 yaş gurubunun bulunduğu görülmektedir. Sayısı az olsa da 11 yaşında çalışanların varlığı oldukça endişe verici bir durumu ortaya koymaktadır.

II. AİLEYE İLİŞKİN BİLGİLER

Ailenin sosyo-ekonomik karakteristiği çalışan çocuk olgusunun ortaya çıkışında önemli bir unsurdur. Çünkü genelde çalışan çocuk olgusu düşük gelirli ailelerden kaynaklanmaktadır (Spencer ve Hawamdeh, 2001:311). Araştırmada da bu yönde sonuca ulaşılmıştır. Ailelerin gelir durumuna bakıldığında çoğunluğunun düşük gelirli aileler olduğu görülmektedir. Diğer demografik özellikler de tablolar aracılığıyla verilmiştir.

Kardeş	2	3	4	5	Toplam
n	23	51	29	37	140
%	16,4	36,4	20,7	26,4	100

Kardeş sayısına bakıldığında ankete katılanların çoğunluğunun üç kardeş olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 5 kardeş olanlar yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi kardeş sayısı fazla olarak nitelenebilmektedir. Yapılan korelasyon sonucunda hem anne eğitimi ile (pearson correlation, -,240, sig. 0,005) hem de baba eğitimi ile (pearson correlation, -,371, sig. 0,000) kardeş sayısı arasında negatif yönlü tam bir ilişki tespit edilmiştir. Anne ve babanın eğitim düzeyi yükseldikçe kardeş sayısının azaldığı görülmektedir.

Kardeş sayısı, çalışan çocuk olgusunun değerlendirilmesinde belirleyicilik niteliğine sahip bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan ki-kare testinde, okula devamın ve devam

isteğinin kardeş sayısında artışla birlikte azalma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir (Sig. 0,002, df:6, pearson- Chi square: 20,723).

Eğitim	BABA		ANNE	
	n	%	n	%
Okur-yazar değil	-	-	23	17,4
Okur-yazar	6	4,8	33	25,0
İlk okul	102	81,0	69	52,3
Lise	18	14,3	7	5,3
Toplam	126	100	132	100

Anne ve babanın eğitim durumları incelendiğinde aslında hiç de şaşırtıcı olmayan bir sonuca ulaşılmaktadır. Özellikle annenin eğitim durumunun oldukça düşük olduğu görülmektedir. Çalışan çocuk olgusuna bakıldığında genelde düşük gelirli ve eğitimsiz ailelere ilişkin bir sonucu ifade etmektedir. Bu durum gelecek açısından oldukça endişe verici görünmektedir. Bir kırılma noktası oluşturulmadığı takdirde güçlü bir kısır döngünün varlığına işaret etmektedir. Çalışan çocuk olgusuyla birlikte geleceğin ebeveynlerinin de eğitimsiz oluşu mevcut sorunun gelecekte de tekrarlanma olasılığının yüksek olacağını işaretlerini vermektedir.

Özellikle annenin eğitim düzeyi çocukların çalışması ile ilgili bir çok değişkenle büyük bir ilişki sergilemektedir. Annenin eğitim düzeyi ile işi kimin bulduğuna ilişkin değişkenler arasında bir ilişki bulunmuştur (sig. 25,542, df:9, pearson- Chi square: 0,002). Annenin eğitim düzeyi arttıkça çocuğa iş bulmanın aile tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu da eğitim seviyesi ile çocuğa olan ilgi arasında bire bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Eğitim seviyesi daha yüksek olan annelerin çocuklarına karşı daha ilgili olduğu görülmektedir. Her ne kadar çalışmaya yönlmesi olumlu olmasa da nerede çalışacağını belirlemesi ve bilmesi olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir.

<i>Anne Meslek</i>	İşçi	Serbest	İşsiz	Ev Hanımı	Gündelikçi	Toplam
<i>n</i>	17	3	10	108	3	141
<i>%</i>	12,0	2,1	7,1	76,6	2,1	100
<i>Baba Meslek</i>	İşçi	Serbest	İşsiz	Memur	Geçici Çalışan	Toplam

<i>n</i>	24	13	15	36	53	141
%	17,0	9,2	10,6	25,5	37,6	100

Babanın mesleki durumu incelendiğinde çoğunluğunun istikrarlı bir işe sahip olmadığı görülmektedir. Annenin mesleki durumu incelendiğinde ise eğitim düzeyi ile paralellik arz etmekte ve büyük çoğunluğu ev hanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer bir önemli değişken de ailenin yaşadığı evin durumudur. Çocuğun yaşadığı konutun durumu incelendiğinde, ailelerin % 35,7'si (n=50) kirada, % 33,3' ü (n=47) gecekonduda, %30,5'i (n=30,5) kendi mülkünde oturmaktadır.

III. EĞİTİM DURUMUNA İLİŞKİN BİLGİLER

Çalışan çocuk olgusu açısından “eğitim” konusu önemli bir sorun olarak belirginleşmektedir. Çünkü, eğitim gelecekteki yaşama yapılan temel yatırımdır. Eğitim sürecinden kopuş çocuk açısından geleceğe yatırımın eksik olması anlamına gelmektedir. Çünkü, çocuğun içinde bulunduğu çevre ve çocuğa sağlanan eğitimin niteliği onun gelecekteki başarılarını ve dolayısıyla da yaşam kalitesini büyük ölçüde belirlemektedir (Senemoğlu, 2001:5). Ankete katılanları eğitim durumu incelendiğinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

Halen Okula Devam Etme	<i>n</i>	%
Evet	50	36,5
Hayır	82	59,9
Toplam	132	100

Çalışan çocuk olgusu genel itibariyle değerlendirildiğinde çocukların bir kısmının tamamen okuldan ayrılıp çalışma hayatına dahil oldukları, bir kısmı ise okulla birlikte çalışma etkinliğini de gerçekleştirdiği görülmektedir. Araştırmaya katılanların okula devam edip etmedikleri de önemli bir sorundur. Katılımcıların, % 36,5'i halen okula devam etmektedir. Okula devam edenlerin %31,2 si çıraklık okuluna devam etmektedir. Okula devam etmeyenler içerisinde ilk okulu bitiremeyenler bile mevcut olduğu endişe verici bir durumun varlığına işaret etmektedir. Okula devam edememe sorunu genellikle gelir bağlantılı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan korelasyon analizinde de bu sonuca ulaşılmıştır. Ailede çalışan sayısı arttıkça okula devamın da arttığı görülmektedir (pearson correlation, ,317, sig. 0,000).

Yani ailenin geliri yükseldikçe eğitim sürecinden kopuş azalmaktadır.

Yapılan ki-kare testinde okula devam etme ile babanın eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Babanın eğitim seviyesi yükseldikçe okula devamın ve devam yönünde isteğin arttığı görülmektedir (Sig. 0,000, df:4, pearson- Chi square: 20,033).

Baba ve annenin mesleki durumu ile çocuğun okula devamı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Babanın iş itibarıyla daha istikrarlı olması okula gitme yönünde isteği artırmaktadır (Sig. 0,000, df:10, pearson- Chi square: 37,020). Aynı şekilde annenin çalışıyor olması da okula devam yönünde olumlu bir etki yapmaktadır (Sig. 0,033, df:5, pearson- Chi square: 12,147).

Eğitimin Yararına İnanma	n	%	uygulama	n	%
Evet	51	36,2	Evet	43	30,5
Hayır	3	2,1	Hayır	8	5,7
Fikri yok	87	61,7	Fikri yok	90	63,8
Toplam	141	100	Toplam	141	100

Tablodan da görüldüğü gibi eğitim ile iş arasında bir bağlantı kurulamadığı görülmektedir. Hem okulun hem de uygulamalı derslerin yapılan işe bir katkısının olup olmadığı yönünde kesinlikle reddedilmese de tamamen olumlu bir görüş de belirtilmemiştir. Yapılan görüşmelerde özellikle okula devam edenlerin okulda verilen eğitim ile yapılan işin farklı olduğu ifade edilmektedir. Burada dikkat çeken ise daha çok getir-götür işleri yapmalarından kaynaklanan bir sorunun varlığıdır.

Ücret seviyesi ile eğitimin yararına inanma arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (pearson correlation -,276, sig. 0,044). Ücret düzeyi arttıkça eğitimi gerekli görmedikleri yönünde sonuca ulaşılmıştır. Eğitim; getirisi uzun dönemde oluşacak bir yatırımdır. Eğitim yatırımı, aile için bireysel veya diğer kaynaklardan sağlanan fonlara sahip olunmadığı durumda optimal değildir (Redmount, 2002:135). Çalışan çocuk olgusunda ulaşılan sonuç da bu durumu ifade etmektedir.

Okuldan Ayrılma Nedeni	Başarısızlık	Ailenin İzin Vermemesi	Ailenin Okutmaya Gücünün Yetmemesi	Çalışmasının Gerekmesi	Toplam
N	36	3	52	50	141
%	25,5	2,1	36,9	35,5	100

Okuldan ayrılma nedenine bakıldığında “ailenin okutmaya yeterli maddi imkanının olmaması” ve yine bununla ilişkili olarak “çocuğun çalışması yönündeki zorunluluk” ön plana çıkmaktadır. Diğer bir unsur da çocuğun göstermiş olduğu başarısızlıktır. Başarısızlık ile ön plana çıkan diğer unsurlar arasında bir ilişkinin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Temelde bu sonuca aile gelirinin yetersiz oluşunun zemin hazırladığı görülmekte, bu da ailenin niteliğini çocuğun çalışmasında temel belirleyici olarak karşımıza çıkarmaktadır.

IV. ÇALIŞMA HAYATINA İLİŞKİN BİLGİLER

Çocuğun, etkinlik alanı olarak içinde yer almaması gereken ve fiziki, zihni ve psikolojik yapısına uygun olmayan koşulları içeren çalışma hayatının çalışan çocuğa neler sunduğu ve ne yönde etki yaptığı önemli bir sorundur. Çünkü, çocukların tüm çalışma biçimleri (yasal olmayan aktiviteler, v.b) çocukların sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimine zarar verme potansiyeline sahiptir (Kolk ve Tulder, 2002:293). Çalışan çocuk olgusunun potansiyel etkilerini tespit edebilmek için temel çalışma koşullarının incelenmesi gerekmektedir. Çalışma koşulları ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ücret	80	85	100	120	140	150	160	180	200	240	250	Toplam
n	18	3	12	32	13	4	18	10	17	11	3	141
%	12,8	2,1	8,5	22,7	9,2	2,8	12,8	7,1	12,1	7,8	2,1	100

Tabloda verilen ücret düzeyleri aylık tutarı ifade etmektedir. Ücret düzeyleri incelendiğinde oldukça düşük miktarların olduğu görülmektedir. Yaş ile ücret arasında tam bir ilişki tespit edilmiştir (pearson correlation, ,411, sig. 0,000). Yaş arttıkça ücret düzeyinin yükseldiği görülmektedir. Aslında yaş itibariyle ağır gelecek sorumlulukları yerine getiren çocuğun bunun karşılığında elde ettiği meblağ düşük kalmaktadır.

İşin Kim Tarafından Bulunduğu	Kendisi	Ailesi	Okul	Diğer	Toplam
N	42	79	3	12	136
%	30,9	58,1	2,2	8,8	100

Çocuğun şu an çalıştığı işi nasıl bulduğu araştırıldığında genellikle işin aile tarafından bulunduğu dikkat çekmektedir. Aile, ek bir gelire duyduğu şiddetli ihtiyaç nedeniyle her bireyinin çalışma hayatına dahil edilmesine yardımcı olmaktadır. Çocuğun bizzat kendisinin iş bulma oranının da yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda “Kardeş sayısı” ile “iş kimin bulduğu” sorunu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (sig. 0,000, df:9, pearson- Chi square: 64,898). Kardeş sayısı arttıkça çocuklarda kendilerinin iş bulma eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Yapılan İşin Özelliği	Getir-Götür	Yardımcılık	Asıl İş	Toplam
n	31	88	22	141
%	22,0	62,4	15,6	100

Çocukların yaptığı iş değerlendirildiğinde, daha çok yardımcı nitelikte ve getir-götür işlerini (içecek getirme, araç-gereç getirme v.b.) yerine getiren elemanlar olarak değerlendirilmektedir. Bunda da iş bilgisinin olmaması, yaş, gibi etkenler belirleyici olmaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi iş ortamında çocuğun genelde asıl iş dışında etkinlik göstermesi sonucunda mesleki bilgi öğrenimi uzun süre alacaktır. Çocuğun çalışma esnasında bir çırak vasfıyla yer alamadığı ve çocuğa meslek bilgisi aktarımının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu da özellikle teknolojik değişimle birlikte işlemeyen usta-kalfa çırak ilişkileri nedeniyle meslek öğrenmekten çok düşük maliyetli işgücü olarak yer almaktadır (Baştaymaz, 1998, 63). Elde edilen sonuç; çocuğun çalışmasının küçük yaşta iş ortamına ve işe alışma yönünde bir tür eğitim sürecini ifade ettiği düşüncesini de geçersiz kılmaktadır.

İşini Seviyor Mu	Evet	Hayır	Fikri Yok
n	108	24	9
%	76,6	17,6	6,4

Tabloda verilen bulgulardan; çocukların işlerini ve işyerlerini benimsedikleri görülmektedir. Bunda da etkili unsur, gelir elde etme ve buna bağlı olarak sahip oldukları maddi ve manevi tatmindir. Elde ettikleri gelir ile kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi aileye katkı yapmanın

sağladığı kabul görme, onaylanma ve değer bulma duygusu önem taşımaktadır. Yapılan görüşmelerde de işlerini bu gerekçeyle benimsediklerini ve sevdiklerini ifade etmektedirler. Özellikle annelerinin yüklerini hafifletmek ve onların yaşam koşullarının iyileşmesine katkı sağladıklarını düşünmek çocuk açısından mutluluk kaynağı olarak ifade edilmiştir. Çoğu çocuk ailelerine destek olmak için çalışmaktan gurur duymaktadırlar (Whitman ve Whitman, 2001, 54). Yapılan görüşmelerden de anlaşıldığı üzere, çocuklar işi ve işyerini sevdiklerini ifade etseler de aslında bu etkinliğin sağladığı sonucu sevmektedirler.

Çalışmanın Getirdiği mutluluğun nedeni	Üretken Olabilmek	Para Kazanmak	Yeni Bilgi Öğrenmek	Arkadaşlarla Buluşmak
n	38	63	36	4
%	27,0	44,7	25,5	2,8

Çalışmanın getirdiği mutluluğun nedenine bakıldığında öncekilerde olduğu gibi gelir elde etmek önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun çalışmasının nedenine bakıldığında ebeveynlere ait olan "geçim sağlama" sorumluluğundan kaynaklanmaktadır. Çalışan çocuklar, sadece kendi sorumluluğu değil, aile sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalmaktadır.

Diğer yandan çocuklar, üretici olduklarını düşünerek tatmin olmaktadır. İş ortamında kendilerini faydalı bireyler olarak değerlendirmektedirler.

Yorgunluk Fazla Mı	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
N	62	7	71	140
%	44,3	5,0	50,7	100

Çocukların çalışma yaşamında hem fiziki olarak hem de psikolojik olarak kendilerine uygun olmayan yük ve sorumlulukla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu da yorgunluk hissini büyüklüğüne işaret etmektedir. Her ne kadar çoğunluğu "bazen" demiş olsa da evet diyenlerin sayısı da fazladır. Yapılan korelasyon sonucunda, yaş ile yorulma arasında tam bir ilişki bulunmuştur (pearson correlation, ,356, sig. 0,000).

İşin Güç Gelen Yönleri	Makine Kullanmak	Ağırlık Taşımak	Getir-Götür İşleri	Usta Yaklaşımı	Müşteri Yaklaşımı	Diğer	Toplam
n	19	26	66	19	7	3	140
%	13,6	18,6	47,1	13,6	5,0	2,1	100

İşin güç gelen yönleri değerlendirildiğinde sadece fiziki güçlük değil, psikolojik güçlük de araştırılmıştır. İşin en güç yönünün “getir-götür işlerinin yapılması” olduğu dikkat çekmektedir. Burada sadece fiziksel bir güçlük değil psikolojik bir güçlüğü varlığına da işaret etmektedir.

Korku Nedeni	Kızma	Azarlama	İşi Yanlış Yapma	Hepsi	Toplam
N	7	6	3	125	141
%	5,0	4,3	2,1	88,7	100

Çocukların iş ortamında “korku” duygusu taşıdıkları görülmektedir. Bunun nedenine bakıldığında azarlama, kızma ve işi yanlış yapınca karşı karşıya kaldığı muamele önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Korkunun kaynağı ise usta ve işverenin olarak belirginleşmektedir.

Sağlık Denetiminden Geçme	Evet	Hayır	Hatırlamıyor	Toplam
n	37	103	1	141
%	26,2	73,0	0,7	100

Bu yaş seviyesindeki bireyler fiziksel, zihinsel ve sosyo-psikolojik açıdan gelişme sürecindedirler. İşin niteliği ve koşullarının ağırlığı bu gelişimi olumsuz yönde etkileyecektir. Sanayide işlerin niteliğine bakıldığında ağır ve kirli işler olduğu görülmektedir. Bu da çalışma koşullarının çocukların sağlığı üzerinde potansiyel tehlike içerdiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle yapılan işin ve iş koşullarının, çocukların fiziki ve psikolojik gelişimlerine zarar vermemesi açısından işe uygunluğunun ve çalışma süresince her hangi bir olumsuzluğun olup olmadığının tespiti amacıyla sağlık denetiminin yapılması gerekmektedir. Ancak tablodan da görüldüğü gibi böyle bir kontrol çoğunluğuna yapılmamıştır.

İş Çıkışı Etkinlik	Gezmeye Gitme	Arkadaşlarla Oyun Oynama	Başka İş Yapma	Kahveye Gitme	Hemen Eve Gitme
n	17	6	4	4	109
%	12,1	4,3	2,8	2,8	77,3

Çocukların işe başlama saatlerine bakıldığında 8.00 ve 8.30 olmakta bitiş saati ise genelde 19.00 ve 20.00'a yaklaşabilmektedir. Bu süre içerisinde sadece yemek için ara verildiği ifade

edilmiştir. Görüldüğü gibi çocuklar tüm gün ve uzun bir süre iş ortamında bulunmaktadır. Bu şekildeki tam zamanlı (full-time) çalışma, çocuk açısından çalışma biçimleri içerisinde en kötüsü olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu çalışma biçiminde çocuk, eğitim imkanını elde edememektedir (Smolin, 2000:961). Bununla birlikte, iş çıkışı sonucunda yerine getirilen etkinlikler incelendiğinde büyük bir çoğunun hemen eve gittiği ve çocukluk döneminin gerektirdiği etkinliklerin yapılamadığı görülmektedir. Çalışan çocuklar çocukluk döneminin hemen hiçbir koşulunu yerine getirmeksizin ağır bir yükü karşı karşıya bırakılmaktadırlar (TİSK, 1997:91). Çalışma süresi boyunca çocuklar yetişkinlerle yetişkin gibi davranma eğilimi içerisindedirler. Zaten onlardan beklenen de budur. Çünkü buldukları ortam ve etkinlik alanı bunu gerektirmektedir. Ancak çalışma ortamı dışında da çocukluk döneminin genel etkinliklerine (gezme, kültürel, eğitsel etkinlikler gibi) yönelmemektedirler. Hemen eve gitmenin nedenleri incelendiğinde uzun çalışma süresinde yorulmaları ve zaten düşük olan ücretlerin buna imkan vermemesidir.

V. GELECEĞE İLİŞKİN BEKLENTİLER

Çocukların çalışma yaşamına girişle birlikte yetişkin faaliyetini yerine getiriyor olmakla artık yetişkin gibi davranmaya başladıkları görülmektedir. Konuşma, hatta yürüme gibi eylemlerinde bir yetişkin tavrı sergiledikleri ve çoğunluğunda sigara kullanımının yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Çocukların iş ortamındaki genel durumları incelendiğinde, hayatlarından memnun ve mutlu bir görünüm sergilemekte olsalar da söz konusu durum o alan ile ilgili olduğu görülmektedir. Genel olarak içinde buldukları koşulları benimsemiş ve kabullenmiş olsalar da bir kısmı kendi ifadeleriyle “daha rahat” bir yaşamın özlemine çekmektedirler. Etkinlik alanlarına ve buna bağlı olarak içinde buldukları koşullara göre, kendilerini yaşlılarından oldukça farklı görmektedirler. Çünkü, ifadeleri ve yaşam tarzları bir yetişkin olduklarını kanıtlamak ister biçimindedir. Bunu daha iyi analiz edebilmek için gelecek hedefini irdelemek gerekmektedir. Erken yaşlarda çalışma ve kazanma sorumluluğuyla karşı karşıya kalan çocuğun nasıl bir geleceği düşlediği ve ne yapmayı hedeflediği aslında şimdiki hayatı hakkında da ip uçları vermektedir. çocukların gelecek hakkındaki düşüncelerini şu şekilde inceleyebiliriz:

Gelecekte ne yapmak istiyor	n	%
Bu işe devam etmek	81	57,4
Kendi işyerini açmak	39	27,7
Okumaya devam etmek	6	4,3

Bilmiyor	15	10,6
Toplam	141	100

Çocukluk dönemi incelendiğinde gelecekle ilgili hayal ve planların yoğun olduğu bir dönemi ifade etmektedir. İdealler ve beklentiler bireyin bu günkü çalışma şevkinin ve gücünün kaynağıdır. Tablo incelendiğinde çocukların geleceğinin bu günden şekillendiği görülmektedir. Farklı alanlarda yetenek ve becerisi olabilecek çocukların böyle bir imkana kavuşamamaları beşeri sermaye açısından bir kaybı ifade etmektedir.

Tercih	Çalışmak	Okumak	Fark etmez	Toplam
n	74	64	3	141
%	52,5	45,4	2,1	100

Çocukluk döneminin temel etkinliğini ve sorumluluk alanını eğitim ve öğrenim oluşturmaktadır. Bu noktada yukarıdaki tabloda çalışma ve eğitim arasında bir tercih yapma durumunda olsa hangisini tercih etmek isteyebileceği araştırıldığında çoğunluğun çalışma yönünde tercihe sahip olduğu görülmektedir. Mevcut durum incelendiğinde çocukların zaten tercih ettikleri bir etkinlik içinde oldukları ifade edilebilir ancak, şu an gerçekleştirdikleri etkinlik bilinçli tercihten ziyade, bir zorunluluğun sonucudur. Yapılan korelasyon analizinde de da bunu kanıtlar nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Ailede çalışan sayısı ile tercih arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ailede çalışan sayısı arttıkça çocukların okumayı tercih ettiği görülmektedir (pearson correlation, -,311, sig. 0,000). Bununla birlikte anne eğitimi de bu yönde bir durumun ortaya çıkmasının bir nedenidir. Anne eğitimi arttıkça okumanın tercih edildiği görülmektedir (pearson correlation, -,389, sig. 0,000). Görüldüğü gibi okul veya çalışma arasındaki tercih, ailenin gelir düzeyini de içeren karakteristiği ile korelasyon içerisindedir.

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, mevcut sosyo-ekonomik yetersizliğin yolaçtığı sıkıntının bir sonucu olan çalışma, çocuk açısından adeta tek alternatif görünümü almaktadır. Aile bütçesine katkı sağlayarak değer bulması ve diğer yandan ailesinin içinde bulunduğu sıkıntıyı görüp sorumluluk almak istemesi de çalışmanın tercih edilmesinde önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Çocukluk, genel yaşam içerisinde kısa bir dönemi ifade etmektedir. Ancak bütün yaşama etkisi açısından bu dönemin oldukça büyük yansımaları olmakta, yetişkinlik döneminin temelini oluşturmaktadır. Bu evreyi sosyal, fiziksel ve psikolojik özelliklerinin belirleyiciliğinde içinde bulunduğu dönemin gereklerini bütünsellik içerisinde tam anlamıyla yaşamayan bir çocuğun gelecekteki yaşamında da tatminli olabilmesi zor görünmektedir. Çocuk açısından hayatın ileri evrelerine ait etkinlik ve sorumluluk alanına gereğinden çok evvel giriş manasına gelen çalışma, sıralı ve düzenli yaşama sürecinden kopuşu ifade etmektedir. Erişkin insana ait faaliyet altında etkinlik gösteren çocuk, gelecekte bu dönemin izlerini yansıtacaktır.

Çalışan çocuk olgusu incelendiğinde uzun geçmişi ve güçlü kökleri olan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel karakteristiği itibariyle çok boyutluluğu ifade eden soruna getirilecek çözüm önerilerinin de çok boyutlu ve sistematik olması gerekmektedir. Sorunun kaynağındaki sosyal ve iktisadi iç içe geçmişlik bu yönde geliştirilecek stratejilerin de aynı niteliğe sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. İktisadi ve sosyal alanda eş zamanlı ve bağlantılı uygulamalar sorunun çözümünde en azından yıkıcı etkilerinin hafifletilmesinde önem taşıyacaktır. Çok yönlü bir olgu olan çalışan çocuk sorununun çözümünde öncelikle yapılması gereken sorunu ortaya çıkaran ve besleyen kaynaklara eğilmektir. Araştırma sonuçlarından da görüldüğü gibi “çalışan çocuk olgusunun” ortaya çıkışındaki temel nedenler sosyo-ekonomik yetersizlik ve ailenin karakteristiğidir. Sosyo-ekonomik sorunların çözümünde elbette uzun dönemli ve makro tedbirleri gerektirmektedir. Ancak sorunun şimdiki ve özellikle gelecekteki yansımaları düşünüldüğünde acil tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada yapılması gereken, uzun dönemli çabalarla birlikte şu anki potansiyel tehlikeleri bertaraf edecek kısa vadeli önlemleri de yürürlüğe koymaktır.

Kısa vadede yapılması gereken ve etkili olabilecek bir düzenleme aile politikaları olmalıdır. Bu hem söz edilen sorunun çözümünde hem de sağlıklı toplumsal yapıya ulaşmada önem taşıyacaktır. Ailenin hem ekonomik hem de sosyo-kültürel niteliğinin geliştirilmesi temel yaklaşım olmalıdır. Öncelikle aile içerisinde çocuğun çalışması yönündeki keyfi uygulamaların kaldırılması noktasında yaptırımlar getirilip, ebeveynlerde “çocuğunun sorumluluğunu alma” bilinci yerleştirilmelidir. Ebeveynlere çocuğun çalışmasının şimdiki ve gelecekteki tehlikelerinin sistemli bir şekilde izah edilerek, bilinç düzeyinin yükseltilmesi

gerekmektedir. Eğitim düzeyinin yetersizliği sonucunda ebeveynlerde çocuğun çalışmasının ortaya çıkaracağı riskleri tezahür edecek bilinç düzeyi bulunmamaktadır. Bu düzenleme içerisinde ele alınması gereken diğer bir çaba da aile planlaması bilincin oluşturulup, buna işlerliğinin kazandırılmasıdır. Nüfus artış oranının yüksekliğine bağlı çocuk sayısının fazlalığı potansiyel tehlikenin büyüklüğüne işaret etmektedir. Bu noktada aile planlamasının hem uzun hem de kısa vadeli bir tedbir olarak ele alınması gerekmektedir.

Ele alınması gereken diğer bir konuda çocuğun eğitim sürecinden kopuşudur. Aile gelirinin yetersizliği çocuklarını eğitim sürecinin dışına itmektir. Çocuğun eğitim maliyetinin karşılanamaması eğitimin dışında kalmasına yolaçmaktadır. Burada yapılması gereken çocukların eğitiminin finanse edilmesidir. Ancak çok zor görünen bu düzenlemeyle birlikte okulla dost olan çalışma biçimlerinin uygulanmasıdır. Örneğin, Avustralya’da çocuk işgücü açısından part-time çalışma biçimi önem kazanmıştır. Bu uygulama, okul çağındaki bireylerin hem eğitimlerini sürdürmelerini hem de ihtiyaç duydukları geliri elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşımda ilk gençlik döneminde (teenage) çalışma, “çalışan öğrenci” (student-workers) adıyla kızlar için bebek bakımı, erkekler için gazete dağıtımı gibi informal çalışmayı içermektedir (Smith ve Wilson,2002:121). Böylece onların gelir ihtiyacı karşılanmakta ve özgüvenlerine katkı sağlamaktadır. Hem eğitim hem de çalışma yoğun zaman ve çaba gerektiren faaliyet alanlarıdır. Bu dönemin temel etkinliği eğitim olduğuna göre, çalışmanın kesinlikle ikincil olarak değerlendirilip, eğitim etkinliğini tehlikeye düşürmeyecek çalışma süreçlerine işlerlik kazandırılmalıdır. Bununla birlikte, ele alınması gereken diğer bir alan da çalışma koşulları ile ilgilidir. Çocukların çalışabileceği işler ve koşullarına ilişkin sınırlamanın ve sürekli denetimin varlığı gerekmektedir. Elbette buradaki sınırlamanın belirleyicisi, çocuğun fiziksel, zihinsel ve psikolojik kapasitesi olacaktır.

Söz konusu problem derinlemesine incelendiğinde geçici tedbirlerle çözüme ulaşmak imkansız görünmektedir. Soruna bakıldığında eğitimden kopmuş veya büyük gelir ihtiyacı içerisindeki çocukların çalışmaktan başka alternatifleri bulunmaktadır. Bu noktada çalışmanın yasaklanması veya engellenmesi kesin çözümü ifade etmektedir. Böyle bir durum, çocuklar açısından daha olumsuz ortamlara girişin yolunu açacaktır. Çocuk açısından herhangi bir uğraşın olmayışı, tembellik ve boşu boşluğun yaygınlaşmasıyla tehlikeli alışkanlık ve uğraşlara kaymaya zemin hazırlayacaktır. Yine, çocukların çalışmasının tamamen yasaklanması çocuk açısından kötü beslenme ve yetersiz gelişme riskini artıracaktır. Bu noktada uzun vadede Temel eğitim düzeyini ve çocuk açısından belirli bir hayat standardını

garanti eden sosyal politikaların işlerlik kazanması gerekmektedir. Çalışan çocuk sorunu bireysel değil, toplumsal ve sadece şimdinin değil etkileri itibariyle geleceğin de sorunudur. Çünkü, çalışan çocuk olgusu niteliği itibariyle toplumun geleceğine ilişkin tehlikelerin işaretleri sergilemektedir. Sorunun bu çok yönlülüğü, çözümünde çok taraflı olmasını gerektirmektedir.

Kaynaklar

AXİS 2000, (1999), Cilt3, Doğan kitapçılık yayınları.

BAŞTAYMAZ, Tahir, (1998), "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem" Mercek Dergisi, S.4, MESS Yayınları, s.60-63.

GÜRÇAY, Cemile, Handan KUMAŞ, (1999), "Üretim Faktörü Olarak Çocuk", Mercek, MESS Yay. Nisan, s.82-91

HINDMAN, Hugh D., Charles G. SMITH, (1999), "Cross-Cultural Ethics and The Child Labor Problem", Journal of Business Ethics, Vol. 19, I.1, Mar. Dordrecht, p.21-33.

KOLK, Ans, Rob Van TULDER, (2002), "Child Labor and Multinational Conduct: A Comparison of International Business and Stakeholder Codes", Journal of Business Ethics, Vol. 361, I.3, Mar. Dordrecht. p.291-301.

OTIS, Jack, Eileen Mayers PASZTOR, Emily Jean MCFADDEN, (2001), "Child Labor: A Forgotten Focus For Child Welfare", Child Welfare, Vol. 80, I.5, Sept/oct, New York, p.611-622

PALLEY, I. Thomas, (2002), "The Child Labor Problem And The Need For International Labor Standarts", Journal of Economic Issues, Vol. 36, I.3, September, Lincoln. p.601-614.

REDMOUNT, Esther, (2002), “Cyclical Patterns In School Attrition and Attendance: A Study In The Labor-Market Behavior of Children”, Economic Development and Cultural Change , Vol. 51.1. I.1, Oct. Chicago, p. 135-160.

SENEMOĞLU, Nuray, (2001) “Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları”, Milli Eğitim Dergisi, MEB Yayınları, Temmuz-Eylül, Ankara.

SMITH, Erica, Lou WILSON, (2002), “The New Child Labour? The Part-Time Workforce In Australia”, Australian Bulletin of Labour, Vol. 28, I.2, Jun. Adelaide.

SMOLIN, David. M. (2000), “Strategic Choices In The International Campaign Against Child Labor”, Human Rights Quarterly, Vol.22, I.4, November, p.942-987.

SPENCER, N., H. HAWAMDEH, (2001),“Work Family Socioeconomics Status and Growth Among Working Boy Jordan”, Archives of Disease in Childhood, Vol.84, I.4, Apr. London.

TİSK, (1997), “Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları”, Tisk Yay. No:171, Ankara.

WHITMAN, Jennifer, Nathaniel WHITMAN, (2001), “Child’s Work ?”, Book Links, vol.10, I.4, Feb./Mar. Chicago.